

บทที่ 2

ความเป็นมาของพระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์

ก่อนออกแสวงหาโมกษธรรม

พระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์เป็นอัครสาวกเบื้องขวาและเบื้องซ้าย ของพระพุทธรเจ้า ความเป็นมาของพระอัครสาวกทั้งสอง¹ ก่อนออกแสวงหาโมกษธรรมมีดังนี้ พระสารีบุตร

พระสารีบุตร เป็นบุตรของวังกัณฑพราหมณ์² และนางสารีพราหมณ์³ เกิดใน

¹มโนรถปรีดิยา นาม องคฤหรณิกายอุรุธถาย ปรัโม ภาโก, (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2431, 1 : 166 - 173. ความเป็นมาของพระอัครสาวกทั้งสองตั้งแต่ต้นจนถึงได้รับตำแหน่งอัครสาวก. (พระโมคคัลลานะหรือพระโมคคัลลานใช้ "พระโมคคัลลาน์" ตามบทของบัณฑิตวิทยาลัย)

²ธมฺมปทฺฐกถาย ตติโย ภาโก, พิมพ์ครั้งที่ 17. (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย. 2499), 3:180.

G.P.Malalasekera, Dictionary of Pali Proper Names, vols.; (London : Luzac & Company, Ltd., 1960), II : 1108.

³ธมฺมปทฺฐกถาย ปรัโม ภาโก, พิมพ์ครั้งที่ 19. (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2502), 1 : 83.

G.P.Malalasekera, Dictionary of Pali Proper Names, II : 1108.

หมู่บ้านอุปติสสคาม¹ ใกล้กรุงราชกฤห์ เกิมชื่ออุปติสสะ เพราะเป็นบุตรของหัวหน้าหมู่บ้านอุปติสสคาม² อุปติสสะมีน้องหญิง 3 คนคือ "จาลา อุปจาลา และสีสุปจาลา" มีน้องชาย 3 คน คือ "จุนทะ อุปเสนะ และเรวตะ"³ อุปติสสะเป็นบุตรของสกุลญมั่งคั่งบริบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์และบริวาร เขาเป็นเพื่อนชอบพอกับโกลิตะ ซึ่งมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน และเป็นบุตรของสกุลญมั่งคั่งเหมือนกันมาแต่เยาว์วัย ทั้งสองครั้งเจริญวัยขึ้นก็สำเร็จศิลปศาสตร์ทั้งปวง โกลิตะมีเสลี่ยงทองคำ 500 และมีมาดณ 500 คน เป็นบริวาร

¹อุมมปทฎกถาย ปฐโม ภาค. 1 : 83

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. อนุพุทธประวัติ. พิมพ์ครั้งที่ 24. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2517), หน้า 23. พระสารีบุตรเกิดในตำบลบ้าน "นาลกะ" หรือ "นาลันทะ"

²อุมมปทฎกถาย ปฐโม ภาค. 1 : 84. สมเด็จพระ-

ปรมาณูชิตชีโนรส. พระปฐมสมโพธิกถา. (พระนคร : โรงพิมพ์ธรรมบรรณาคาร, 2515). หน้า 235.

³อุมมปทฎกถาย จตุตถ ภาค. พิมพ์ครั้งที่ 16. (พระนคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2500). 4 : 78.

ปรมตฺถทีปนี นาม ขุทฺตกนิกายกฺกธกถา เณรคาลาวตตณาย ปฐโม ภาค.

(พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2508). 1 : 179.

กล่าวว่า "จาลา อุปจาลา และสีสุปจาลา เป็นหลาน ถือเป็นลูกเลี้ยงสาวของพระชทิวา-
นียเรวตะเถระ ซึ่งเป็นน้องชายของพระสารีบุตร ก็เท่ากับเป็นหลานของพระสารีบุตรด้วย"

G.P. Malalasekera, Dictionary of Pali Proper Names,

II : 1109. กล่าวว่า "เรวตะก่อนมาได้ชื่อว่า ชทิวาณิยะ และน้องสาวคนที่ 3 ชื่อ สีสุปจาลา"

สหายทั้งสองมักจะไปไหนด้วยกันเสมอ¹

พระโมคคัลลาน์

พระโมคคัลลาน์เป็นบุตรของพราหมณ์นายบ้านโมคคัลลานโคตร² และนางโมคคัลลีพราหมณี³ เกิดในหมู่บ้านโกสิคคามใกล้กรุงราชคฤห์ พราหมณ์ผู้เป็นหัวหน้าตระกูลในโกสิคคามและอุปติสคามได้เป็นสหายสืบเนื่องกันมาถึง 7 ชั่วอายุคน⁴ พระโมคคัลลาน์เดิมชื่อ "โกสิคะ" เพราะเป็นบุตรของตระกูลนายบ้านในหมู่บ้านโกสิคคาม โกสิคะได้เป็นเพื่อนชอบพบกับอุปติสสะผู้มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน และมีสกุลเสมอกัน โกสิคะมีรถเทียมควายม้าอาชาไนย 500 คัน และมีมาดพ 500 คน เป็นบริวาร⁵ สหายทั้งสองชอบไปเที่ยวไหนด้วยกันเสมอ

¹ ขมมปทกฺขณาย ปจฺจโม ภคฺโค, 1 : 84.

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, อนุพุทธประวัติ, หน้า 60. กล่าวว่า "พราหมณ์ผู้เป็นนายบ้านชื่อโกสิคะมีภริยาชื่อนางโมคคัลลี ... " ผู้เขียนมีความเห็นว่า ("โกสิคะ" เป็นชื่อที่เรียกกันตามชื่อหมู่บ้าน ซึ่งอาจจะไม่ใช่ชื่อจริงของบิดาของพระโมคคัลลาน์ แต่ชื่อจริงบิดาของพระโมคคัลลาน์ไม่ปรากฏชัดเหมือนบิดาของพระสารีบุตร)

³ ขมมปทกฺขณาย ปจฺจโม ภคฺโค, 1 : 83.

⁴ ขมม ปทกฺขณาย ปจฺจโม ภคฺโค, 1 : 83. ประโยคภาษาบาลีว่า "คานี กิร เทวปี กุลานี ยาว สตุตฺมา กุลปวิฏฺฐา อापฺพุทฺธิพฺพุทฺสหายกาเนว"

G.P.Malalasekera, Dictionary of Pali Proper Names, II : 541. ประโยคภาษาอังกฤษว่า "Moggallāna's and Sāriputta's families had maintained an unbroken friendship for seven generations."

⁵ ขมมปทกฺขณาย ปจฺจโม ภคฺโค, 1 : 84.

แสวงหาโมกษธรรม

เทศน์กาลใจให้ออกแสวงหาโมกษธรรม อุปติสสะและโกติตะได้เคยไปเที่ยว
ดูการละเล่นในกรุงราชคฤห์ด้วยกันเสมอ เคยสนุกสนานรื่นเริงด้วยกัน ต่อมาวันหนึ่ง
สหายทั้งสองกับบริวารคนละ 500 ขึ้นเสลี่ยงทองคำและรถไปกุมทรมสพประจำบ้านนอกเขา
ศิขณภูฏกรุงราชคฤห์ แต่ไม่สนุกสนานเหมือนครั้งก่อน สหายทั้งสองรู้สึกเบื่อหน่ายในการดู
การละเล่น เพราะคิดว่า การดูคนเหล่านี้ทำสาระประโยชน์มิได้ คนเหล่านี้ไม่ทันถึง 100
ปีก็จะตายหมด ไม่มีอะไรเหลือเป็นแก่นสารของชีวิต ควรจะแสวงหาโมกษธรรม¹ เพื่อ
ตนดีกว่า จึงคิดต่อไปว่าการแสวงหาโมกษธรรมควรจะได้บรรพชาอย่างใดอย่างหนึ่งเสีย
ก่อน² อุปติสสะและโกติตะแม้จะได้รับความสุขในทางโลก แต่เกิดความเบื่อหน่ายในการ
ครองเรือน จึงปรึกษากันว่า เมื่อความตายมี ธรรมที่ไม่ตายก็ต้องมีด้วย และตั้งใจจะค้นหา
ธรรมที่ไม่ตายด้วยกัน³ เมื่อทั้งสองมีความคิดเหมือนกันจึงสั่งใ้มาณพ 500 คน

¹กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ, ปทานุกรมบาลี - ไทย -
อังกฤษ - สันสกฤต, (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิwap, 2513), หน้า 627, อธิบาย
คำว่า "โมกฺชชฺโม และโมกษธรรม" ไว้ว่า โมกฺชชฺ (มฺจฺชฺชฺ, โมกฺชฺชฺชฺ), บ่อมพฺน
สันสกฤตเป็น โมกฺชชฺ, โมกฺชฺชฺชฺ, โมกฺชชฺชฺโม ธรรมเป็นเครื่องพฺน, สันสกฤต
โมกฺช + ธรรม, โมกฺชชฺ เป็นไปในอรรถคือ 1. นิพพาน 2. มุคฺติ (ความพฺน) นิพพาน,
พฺนประเสริฐ, สันสกฤตเป็น โมกฺชชฺ, โมกษธรรมในที่นี้หมายถึงธรรมเป็นเครื่องหลุดพฺน
คือนิพพาน

²ขมมปทฺฐกถาย ปสโม ภคโ, 1 : 84 - 85

³สมนตปาสาทิกาย นาม วินยฺฐกถาย ตติโย ภคโ,

พิมพ์ครั้งที่ 7. (พระนคร : โรงพิมพ์มหาณุกฎราชวิทยาลัย, 2502), 3 : 31

นำเสด็จและรถกลับไปบ้าน¹

จากที่กล่าวมานี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่าอุปติ สละและโกสิตะได้รับความสุขสมบูรณ์ ในทางโลกีย์วิสัย² เป็นอย่างค้ำยี้ แต่บุคคลทั้งสองหาหลงใหลอยู่ในโลกีย์สุขเหมือนคนทั่วไปไม่ กลับเห็นความสุขดังกล่าวเป็นสิ่งที่ไม่จริงยิ่งยี่น ไม่ใช่สาระของชีวิต การที่อุปติสละ และโกสิตะมีความคิดเช่นนั้น สามารถวิเคราะห์ถึงสภาพแวดล้อมทางสังคมของอินเดียใน สมัยนั้นว่ามีส่วนช่วยให้สหายทั้งสองคิดออกแสวงหาโมกษธรรม เหตุผลที่สนับสนุนคำกล่าว นี้คือ ก่อนพระพุทธศาสนาจะเกิดขึ้นในโลกก็มีเทวดาประเภทต่างๆ อยู่ก่อนแล้ว เช่น ฤๅษี และอาชีวก เป็นต้น การที่พระเจ้าพิมพิสาร ทรงปรารภนาขอให้ท่านอยู่เป็นพระอรหันต์ ผู้รู้อยู่เอง โดยชอบ มายังแว่นแคว้นของพระองค์แสดงธรรมสั่งสอนพระองค์ให้รู้เห็นธรรมนั้น จึงแสดงว่าศัพท์ว่า อรหันต์ เป็นของเก่ามีมาก่อนพุทธศาสนา

¹ ฐมมปทอรรถกถา ปโม ภาค. 1 : 85

² พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493.

พิมพ์ครั้งที่ 15. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง, 2519).
หน้า 843 และหน้า 818. หน้า 343 ให้ความหมายว่า "วิสัย หมายถึง ขอบ, เขต, แคน, ลักษณะที่เป็นอยู่." หน้า 318 ให้ความหมายว่า "โลกีย์ หมายถึง เกี่ยวกับโลกทางโลก, ธรรมดาโลก, ของโลก " ในที่นี้ โลกีย์วิสัย หมายถึง ลักษณะที่เป็นไปตามธรรมดา ของโลก.

และคนที่ตั้งตัวว่าเป็นพระอรหันต์ในสมัยนั้นก็มีหลายพวก เช่น พระอุรุเวลดกัสสะ เมื่อครั้ง
ยังเป็นชฎิล ก็ตั้งตนเป็นพระอรหันต์ จนพระพุทธเจ้าทรงทราบให้เกิดความสลัดใจรู้สึกตัว
ว่าไม่ใช่เป็นพระอรหันต์ เป็นคน จากตัวอย่างดังกล่าว ทำให้พระเจ้าพิมพิสารไม่ทรง
สามารถสันนิษฐานได้ว่า ผู้ใดเป็นพระอรหันต์แท้ จึงทรงตั้งความปรารถนาไว้ 5 ประการ
คือ

1. สนทั้งหลายจงอภิเษกพระองค์ในราชสมบัติ
2. ขอให้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพึงเสด็จไปสู่แคว้นแคว้นของพระองค์
3. ขอให้พระองค์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น
4. ขอให้พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแสดงธรรมแก่พระองค์
5. ขอให้พระองค์รู้ทั่วถึงธรรมของพระผู้มีพระภาคองค์นั้น

การที่พระเจ้าพิมพิสาร ได้ตั้งความปรารถนาไว้อย่างนั้นก็เพื่อจะได้พบพระ
อรหันต์ที่แท้จริง และเมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นแล้วก็ยังคงไขข้อพิพาทว่า อรหันต์ สำหรับใช้
เรียกท่านผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว ไม่มีโทษทางกาย วาจา ใจ ซึ่งควรได้รับการบูชาเป็นอย่าง
ยิ่ง² จากที่กล่าวมานี้แสดงว่าชาวอินเดียมีความคิดเกี่ยวกับการแสวงหาความหลุดพ้น
หรือโมกษธรรม และมีผู้พยายามปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นอยู่ก่อนแล้ว อุปติสสะและโกณฑิยะ
ก็เป็นชาวอินเดียซึ่งเกิดในตระกูลพราหมณ์ ย่อมจะได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดนี้ด้วย.

¹ สยามรัฐสส เทปิภักดิ์, วินยปิฎก มหาลคคสส ปฐม ภาค,
พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร : โรงพิมพ์ตามกุฎราชวิทยาลัย, 2501), 4 : 68.

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธานุพุทธประวัติ,
หน้า 57 - 58.

บวชในสำนักสมัชชัปรีพาชก

อุปติสสะและโกติตะไค้ เข้าบวชในสำนักของอาจารย์สมัชชัปรีพาชก ซึ่งเป็นอาจารย์ใหญ่อยู่ในกรุงราชคฤห์ มีคนเคารพนับถือมากอยู่ในขณะนั้น บรริวาร 500 คน ของสหายทั้งสองก็ติดตามออกบวชด้วย อุปติสสปรีพาชกและโกติคปรีพาชก สามารถเรียนลัทธิ¹ ของอาจารย์สมัชชัปรีพาชกในเวลาเพียงไม่กี่วัน และด้วยความสามารถของท่านทั้งสองนี้ทำให้ลาภและสักการะเกิดขึ้นแก่สำนักอาจารย์สมัชชัปรีพาชกอย่างมากมาย อุปติสสะและโกติตะแม้จะรู้จบลัทธิของอาจารย์สมัชชัแล้ว แต่ยังไม่สามารถมองเห็น อมกธรรม² จึงปริกษากันว่า การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์³ ในสำนักอาจารย์สมัชชัไม่มีประโยชน์ เขาทั้งสองจะ

¹พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493, หน้า 797.

ให้ความหมายว่า " ลัทธิ หมายถึง ความเชื่อถือ, ความรู้, และประเพณีที่รับสืบทอดกันมา " ในที่นี้ หมายถึง ความเชื่อและความรู้.

²แปลก สนธิรักษ์, พจนานุกรม บาลี - ไทย, (พระนคร : สำนักพิมพ์ไทย-วัฒนาพานิช, 2506), หน้า 22.

³พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493, หน้า 640.

ให้ความหมายว่า " การศึกษาปริมัตถ์, การศึกษาพระเวท, การถือพรตบางอย่างเช่น การบวชซึ่งเว้นเมถุนเป็นต้น. " ในที่นี้หมายถึงการถือพรตหรือการบวช.

ต้องท่องเที่ยวแสวงหาอาจารย์ผู้แสดงโมกษธรรมให้ได้¹ ตั้งแต่บัดนั้น อุปติสสะและโกณฑิยะ
ก็ได้ออกเที่ยวไปตามบ้านกับสมณพราหมณคจารย์ที่เลื่องลือกันว่าเป็นนักปราชญ์ในที่ทุกหน
ทุกแห่งและสามารถตอบปัญหาของนักปราชญ์เหล่านั้นได้ แต่นักปราชญ์เหล่านั้นไม่สามารถ
ตอบปัญหาของอุปติสสปริพาชกและโกณฑิสปริพาชกได้ เมื่อได้ออกเที่ยวไปทั่วชมพูทวีปก็
ไม่สามารถพบอาจารย์หรือนักปราชญ์ ผู้สามารถแสดงโมกษธรรมได้² จึงกลับมาอยู่ในสำนัก
ของท่านอาจารย์ศูชัย ช่วยอาจารย์ศูชัยอบรมสั่งสอนศิษย์ต่อไป และได้สัญญากันว่า
ใครได้บรรลุอมตธรรมก่อนจงบอกแก่กัน³

¹ขมมปทจรกถาย ปจฺโม ภาค, 1 : 31

ใจความคล้ายกับอรรถกถาธรรมบท ภาค 1 เพียงใช้ศัพท์ต่างกันเล็กน้อย เช่น
อรรถกถาธรรมบท ภาค 1 ว่า "อิมิสฺส สมนฺติเก พุทฺทมจฺริยาโส นิสฺสํวโร"
สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยภาค 3 ว่า "ตุจฺฉํ อิทํ นิสฺสํวโร"
อรรถกถาธรรมบท ภาค 1 ว่า " โมกฺขจฺจนฺมํ "
สมันตปาสาทิกาอรรถกถาพระวินัย ภาค 3 ว่า " อมตํ "

²ขมมปทจรกถาย ปจฺโม ภาค, 1 : 86.

สมเด็จกรมพระปรมาภิไธยวชิราวุธ พระปฐมสมโพธิกถา, หน้า 237.

³สมเด็จกรมพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, อนุพุทธประวัติ,
หน้า 25., พุทธานุพุทธประวัติ, หน้า 61.

สมันตปาสาทิกาย นาม วินยจรกถาย ศตฺติโย ภาค, 3 : 31.

สยามภควคฺคสฺส เทปิกํ วินยปิฎกเก มหาวคฺคคฺคสฺส ปจฺโม ภาค, 4 : 72.

พบพระอัสสชิและได้ดวงตาเห็นธรรม

พระอัสสชิ หนึ่งในภิกษุปัญจวัคคีย์ที่พระพุทธองค์ ส่งไปประกาศพระศาสนาเข้าไปยัง
 พงศในกรุงราชคฤห์ในเวลาเช้า อุปลิสสปริพาชกกำลังเดินไปยังอารามปริพาชก
 เห็นพระอัสสชิมีมารยาทน่าเลื่อมใส ทุกอริยาบถ จึงคิดว่าทนายนี้เป็นพระอรหันต์
 หรือเป็นผู้บรรลุดูพระอรหัตตมรรคในโลกและอยากจะทราบว่า ใครเป็นศาสดาของพระ
 อัสสชิ แต่เห็นว่ายังเป็นเวลาที่ไม่สมควร จึงติดตามไปข้างหลัง เมื่อพระอัสสชิปิดทพาท
 และฉันเสร็จแล้วจึงเข้าไปพูดสนทนากับพระอัสสชิอย่างสุภาพอ่อนน้อม แล้วขอร้องให้
 พระอัสสชิแสดงหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ พระอัสสชิพูด
 ออกท้าวว่า ท่านเพิ่งบวชใหม่ไม่สามารถจะแสดงธรรมให้กว้างขวางพิสดารได้ อุปลิสส
 ปริพาชกเรียนพระอัสสชิว่า เขาต้องการแต่ใจความเท่านั้น พระอัสสชิจึงได้แสดงหลัก
 คำสอนอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ว่า

เย ธมฺมา เหตุปฺปภา เตสํ เหตุํ ตถาโก

เตสญฺจ โย นีโรโรจ เหว วาที มหาสมโณ¹

ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระศาสดาทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และ
 ความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะทรงตั้งสอนอย่างนี้.

อุปลิสสปริพาชกฟังธรรมนี้แล้ว ได้ดวงตาเห็นธรรมเกิดความรู้อัจฉินทันที่ว่า
 สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมคว่ามีความดับไปเป็นธรรมดา ได้บรรลุ
 โสคาปัตติผล เรียนถามพระอัสสชิว่า พระศาสดาประทับอยู่ที่ไหนแล้ว จึงกลับไปยังอาราม
 ของปริพาชก เล่าเรื่องทั้งหมดให้โกณฑิยะฟังและแสดงธรรมที่พระอัสสชิแสดงแก่ตนให้

¹ สุยามจรูรสูต เถปิฎก, วินยปิฎก มหาจลลสุต ปฐม ภาค, 4 : 74

ในพระไตรปิฎกเล่มนี้ อุปลิสสปริพาชกเป็นสารีบุตรปริพาชก โกลิตปริพาชกเป็น
 โมกคัลลลานปริพาชก.

โกณฑิยะทั้ง โกลิตปริพาชกก็ได้ดวงตาเห็นธรรม บรรลุโสดาปัตติผลเช่นเดียวกัน จึงชวน
อุปติสสะเพื่อไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ เวฬุวัน¹

ชักชวนอาจารย์สฤชัยไปเฝ้าพระศาสดา

พระสารีบุตร เป็นผู้เคารพบูชาอาจารย์อย่างยิ่งเสมอทุกเวลา แม้ในสมัย
ที่เป็นอุปติสสปริพาชก จึงกล่าวกับโกณฑิยะปริพาชกว่าควรจะบอกอนัตตธรรมที่ตนทั้งสองบรรลุ
แล้วแก่อาจารย์สฤชัย เพื่อท่านอาจารย์จะได้บรรลุบ้าง หรือถ้าไม่บรรลุเมื่อไปเฝ้าพระ-
ศาสดาทั้งพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ก็จะบรรลุรวมกัน² อุปติสสะและโกณฑิยะจึง
ไปยังสำนักอาจารย์สฤชัยเล่าเรื่องทั้งหมดให้ฟังแล้วชวนอาจารย์สฤชัยไปเฝ้าพระศาสดา
แต่อาจารย์สฤชัยไม่ยอมไปโดยกล่าวว่า ท่านเป็นอาจารย์ของมหาชนแล้ว ไม่อาจจะเป็น
ศิษย์ของใคร ได้อีก และได้ขอร้องให้อุปติสสะและโกณฑิยะอยู่ในสำนักของตน เพื่อช่วยกัน
บริหารหมู่คณะ แต่ทั้งสองหาได้ขอมอบตามคำขอร้องไม่ ทั้งได้ขอร้องอาจารย์สฤชัยให้ไป
เฝ้าพระศาสดา ถึง 3 ครั้ง ถูกอาจารย์สฤชัยขุ่นตามว่า โลกนี้มีคนฉลาดมากหรือมี
คนโง่มาก เมื่ออุปติสสะและโกณฑิยะตอบว่า คนโง่มีมาก คนฉลาดมีเพียงเล็กน้อย จึงกล่าว
ว่าพวกคนฉลาด ๆ จงไปสำนักของพระมหาสมณะโคดมเถิด ส่วนคนโง่จะมาสู่สำนักของ
คนอุปติสสะและโกณฑิยะเมื่อไม่สามารถชักชวนอาจารย์สฤชัยไปเฝ้าพระศาสดา จึงได้พา
ปริพาชก 500 คนเพื่อไปเฝ้าพระศาสดาแต่ปริพาชกจำนวน 250 คนได้กลับใจ ไปอยู่ใน
สำนักสฤชัยปริพาชกตามเดิม จึงเหลือปริพาชกเพียง 250 คนเท่านั้น ที่ไปเฝ้าพระพุทธ
เจ้า ณ เวฬุวัน³

005027

¹ ขุมปทลฺลรฺกถาย ปุสฺสโม ภาโก, 1 : 86 - 88.

² ขุมปทลฺลรฺกถาย ปุสฺสโม ภาโก, 1 : 88 - 89.

³ ขุมปทลฺลรฺกถาย ปุสฺสโม ภาโก, 1 : 89 - 90.

บรรพชาในพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้ากำลังประทับนั่งแสดงธรรมท่ามกลางบริษัท ทอดพระเนตรเห็น
ปริพาชกเหล่านั้นกำลังเดินมา จึงตรัสบอกภิกษุทั้งหลายว่า อุปลิสสะและโกลิตะซึ่งกำลัง
เดินทางมานั้น จะเป็นพระสาวกที่ค้ำเลิศของพระองค์ เมื่ออุปลิสสะและโกลิตะกับบริวาร
มาถึงจึงเข้าไปหาพระพุทธเจ้า ถวายบังคมขบถันระลงบนพระบาทของพระพุทธเจ้า ทูลขอ
บรรพชาอุปสมบทกับพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ได้ทรงประทานอุปสมบทแก่อุปลิสสะและ
โกลิตะ กับบริวาร 250 คน ด้วยพระวาจาว่า "จงเป็นภิกษุมาริทธิก ชรรณันธรา
กล่าวคือแล้ว จงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อกระทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด"¹

ข้อคิดจากการแสวงหาโมกษธรรม

จากการศึกษาวิเคราะห์การแสวงหาโมกษธรรมของพระสารีบุตรและพระโมค-
คัลลาน์ ทำให้ทราบแนวความคิดความเชื่อของคนในยุคนั้น และทำให้ได้ข้อคิดหลาย
ประการ

ความคิดเกี่ยวกับการแสวงหาโมกษธรรมหรืออมตธรรมนั้น มีอยู่ในสังคมอินเดีย
ในสมัยนั้นโดยทั่วไป² และผู้ที่แสวงหาโมกษธรรมก็เชื่อกันว่าจะต้องสละบ้านเรือนออก
บวช อุปลิสสะและโกลิตะก็เช่นเดียวกันจึงตัดสินใจออกบวชในสำนักอาจารย์สุชัยปริพาชก
พระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นเจ้าชายสิทธัตถะกษัตริย์อมราวดี เมื่อแสวงหาอุบายที่จะให้พ้นจากการ
เกิด แก่ เจ็บ ตาย ก็ได้สละการครองเรือนอธิษฐานเพศบรรพชา³

¹ สุยามรรฐสูตร เติปิฎก, วินยปิฎก มหาจุลคสูตร ปฐม ภาค, 4 : 78.

² ดู ข้อเหตุบังคาสใจให้ออกแสวงหาโมกษธรรม ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้,
หน้า 9-11.

³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธธานุพุทธประวัติ, หน้า

ความเคารพเชื่อถือต่อศาสดาหรือเจ้าสำนักของคนในสมัยนั้นมีมาก ซึ่งจะสังเกตได้ใน เวลาสนทนา มักจะถามถึงครูอาจารย์ก่อนเสมอ เช่นอุปติสสะ ถามพระอัสสชิว่า " ท่านบวชเฉพาะใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน ศาสดาของท่านสอนอย่างไร " ¹

พระพุทธเจ้าทอนครัสรู้ใหม่ ๆ ขณะที่เดินทางไปเมืองพาราณสี เพื่อจะเทศนา ไปปรคปัญจวัคคีย์ พบอุปกาชีวกระหว่างทาง อุปกาชีวกเห็นพระฉวีวรรณของพระพุทธองค์ บุคคลนี้นักประหลาดใจ จึงถามพระพุทธองค์ว่า " ท่านบรพชาเฉพาะสำนักผู้ใด ใครเป็น ครูของท่าน . . . " ² ตัวอย่างที่กล่าวมานี้ชี้ให้เห็นความเคารพเชื่อถือของบุคคลในสมัย นั้นที่มักจะมุ่งจุดสนใจไปยังศาสดาหรืออาจารย์เจ้าสำนักเป็นส่วนใหญ่

ในการแสวงหาโมกษธรรมของอุปติสสะและโกลิตะทำให้ได้ข้อคิดและคติสอนใจ ที่เป็นประโยชน์หลายประการ เช่น อุปติสสะและโกลิตะไม่ยึดมั่นในลัทธิหรือตัวบุคคลและ พร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงไปสู่ความถูกต้องเสมอ ขณะที่อยู่ในสำนักสฤชัยปริพาชกก็ได้รับการ ยกย่องเท่าเทียมอาจารย์สฤชัย ซึ่งรู้ได้จากคำพูดของอาจารย์สฤชัยเอง ที่ห้ามบุคคลทั้ง สองไม่ให้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าว่า " อย่าเลย ท่านทั้งสอง อย่าไปเลย เราทั้งหมด 3 คน จักช่วยกันบริหารคณะนี้ " ³ แต่อุปติสสะและโกลิตะก็หาได้หลงใหลในลัทธิหรือ ตำแหน่งในสำนักของอาจารย์สฤชัยไม่ เมื่อเห็นว่าคำสอนในลัทธิของอาจารย์สฤชัย ไม่ สามารถจะพบทางอมตธรรม จึงได้สละแสวงหาผู้ที่สามารถจะชี้แนะให้ตนได้พบ

¹ สุยามภุจสุตฺต เถปิฎกั, วินยปิฎกเ มหาวคคสุตฺต ปจฺจโม ภาโศ, 4 : 73.

² สุยามภุจสุตฺต เถปิฎกั, วินยปิฎกเ มหาวคคสุตฺต ปจฺจโม ภาโศ, 4 : 14.

สมเด็จกรมพระปรมาณูชิตชิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา, หน้า 189.

³ สุยามภุจสุตฺต เถปิฎกั วินยปิฎกเ มหาวคคสุตฺต ปจฺจโม ภาโศ, 4 : 77.

อมตกรรม จนกระทั่ง อุปคิสสะพบพระอัสสชิและฟังธรรมจากพระอัสสชิ จนได้ดวงตาเห็นธรรม ส่วนโกณฑิยะได้เพื่อนคืออย่างอุปคิสสะจึงช่วยให้เขาได้บรรลุอมตกรรม การรู้จักคบเพื่อนที่ดีย่อมจะอำนวยความสะดวกให้เสมอ ไม่ว่าจะเป็นในอดีต ปัจจุบัน อุปคิสสะและโกณฑิยะไม่เพียงแต่เป็นผู้มีกตัญญูต่ออาจารย์และผู้มีพระคุณเท่านั้น แต่ยังเชื่อเพื่อเมื่อแม่มีเมตตา กรุณาต่อบริวารด้วย ก่อนที่จะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าจึงได้บอกแก่ปริพาชก 250 คน ซึ่งเป็นบริวารของตน ปริพาชกเหล่านั้นก็ติดตามอุปคิสสะและโกณฑิยะไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทั้งหมดก็ได้บรรลุพลาอุปสมบทและประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักพระพุทธเจ้า ฝ่ายอาจารย์สฤงชัยเสื่อมจากโอกาสที่จะได้บรรลุมรรคผลนิพพานเพราะโทษของการมีทิริมานะ.

บรรดพระอรหันต์

พระพุทธเจ้า เมื่อทรงประทานอุปสมบทแก่อุปคิสสะและโกณฑิยะพร้อมด้วยบริวารแล้ว จึงตรัสเทศนาโดยเหมาะแก่จริยา¹ ของปริพาชก บริษัท 250 คน ปริพาชกผู้เป็นบริวารทั้งหมดก็ได้บรรลุพระอรหันต์² ต่อมาพระพุทธองค์ได้ตรัสเรียกชื่ออุปคิสสะและโกณฑิยะตามชื่อของมารคา พระอุปคิสสะเป็นบุตรของนางสารี ตรัสเรียกชื่อว่าสารีบุตร พระโกณฑิยะเป็นบุตรของนางโมคคัลลีสรีตรัสเรียกชื่อว่า โมคคัลลาน³

¹วิสุทฺธิมคฺคตฺส นาม ปกรณฺวิเสสสฺส ปจฺจโม ภาโก, พิมพ์ครั้งที่ 5.

(พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2512), 1 : 127. ได้จำแนกประเภทของจริยาไว้ 6 ประการ คือ ราคะจริยา โทสะจริยา โมหะจริยา สัตถาจริยา พุทธจริยา และวิตกจริยา คำว่า "จริยา" ในที่นี้หมายถึงภาวะที่เกยชินเป็นพื้นเพมาในสันดาน.

²อนนปตฺถจกถาย ปจฺจโม ภาโก, 1 : 90.

³สมเด็จพระพรหมญาณสังขิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา, หน้า 241.

พระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์สำเร็จพระอรหัตตผลช้ากว่าภิกษุที่เป็นบริวารของตน ที่เป็นเช่นนี้เพราะภูมิแห่งความเป็นพระอัครสาวกนั้นยิ่งใหญ่ไม่อาจสำเร็จได้โดยเร็ว¹ พระโมคคัลลาน์และพระสารีบุตรบวชแล้วนานเท่าไรจึงบรรลุพระอรหัตตผล และบรรลุได้อย่างไร จากการศึกษาค้นคว้าพอจะทราบได้ดังนี้

พระโมคคัลลาน์บรรลุพระอรหัตตผล

เรื่องราวเกี่ยวกับการบรรลุพระอรหัตตผลของพระโมคคัลลาน์ จากการศึกษา ค้นคว้าพอจะทราบได้ว่า พระโมคคัลลาน์หลังจากบวชแล้ว 7 วัน ได้ไปทำความเพียรอยู่ ณ บ้านกัลลวาลมุตตคาม แคว้นมคธ² ในเวลานั้น พระศาสดาได้ประทับอยู่ ณ ป่าเกสกลามิคทายวัน ไกลสูงสุดสูมาเรศนคร ซึ่งเป็นเมืองหลวงของแคว้นมคธกะ ได้ทอดพระเนตรเห็นพระโมคคัลลาน์นั่งใจง่วงอยู่ จึงให้เสด็จไปปรากฏเฉพาะหน้าพระโมคคัลลาน์ แล้วตรัสสอนอธิบายแก่วงว้าง ๆ แก่โมคคัลลาน์ ดังนี้

¹ ขุมนปทวารกถาย ปจฺจโม ภาคโ, 1 : 90. ประโยคภาษาบาลีว่า

" อคฺคฺสาวกฺ กนฺ ปน อปฺริมคฺคกฺกิจฺจํ น นิฏฺฐาสฺมิ. ติ การณฯ สาวกฺวารมฺมฺญาณสุส มนฺทกตฺยา. " คำว่า " สาวกฺวารมฺมฺญาณ " ในที่นี้หมายถึง ความรู้ที่ทำให้บรรลุความเห็นพระอัครสาวก.

² Nyanaponika Thera, The Life of Sāriputta, (Kandy : Buddhist Publication Society, 1966), P.15.

1. เมื่อมีสัญญา คือความกำหนดหมายอย่างไร ความว่างยังคงรอจนกว่าได้ ให้ทำในใจถึงสัญญานั้นให้มากขึ้น ข้อนี้จะเป็นเหตุให้ละความว่างนั้นได้
2. ถ้ายังละไม่ได้ ให้ตรีกะรองพิจารณาถึงกรรมตามที่ได้อภัยแล้ว ได้เรียนมาแล้ว ข้อนี้จะเป็นเหตุละความว่างนั้นได้
3. ถ้ายังละไม่ได้ ให้สาธยาย² กรรมตามที่ได้อภัยมาแล้ว ได้เรียนมาแล้ว โดยพิสดาร ข้อนี้จะเป็นเหตุให้ละความว่างนั้นได้
4. ถ้ายังละไม่ได้ ให้ยอมอุทเทสังขาร และดูบแก้วด้วยฝ่ามือ ข้อนี้จะเป็นเหตุให้ละความว่างนั้นได้
5. ถ้ายังละไม่ได้ ให้ลุกขึ้น เอนน้ำล้างตา เหลียวดูทิศทั้งหลาย แหงนหน้าดูดาว ข้อนี้จะเป็นเหตุให้ละความว่างนั้นได้
6. ถ้ายังละไม่ได้ ให้ทำในใจถึงอาโลกสัญญา คือความสำคัญในแสงสว่าง ตั้งความสำคัญว่า กลางวันไว้ในจิตให้เหมือนกันทั้งกลางวันและกลางคืน มีใจเบิกเผย ไม่มีอะไรทอหุ้ม ทำจิตอันมีแสงสว่างให้เกิด ข้อนี้จะเป็นเหตุให้ละความว่างนั้นได้
7. ถ้ายังละไม่ได้ ให้อธิษฐานจงกรม กำหนดหมายเกินกลับไปกลับมาส้ารวม อิมทรีย์ จิตไม่คิดไปภายนอก ข้อนี้จะเป็นเหตุให้ละความว่างนั้นได้

1 สยามภวรสส เตปิฏกั สุตตปิฏเก อังกุตรนิกายสส สุตตก-อภก-นวก-
นิปาตา, พิมพ์ครั้งที่ 2. (พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2503), 23 : 87.
 ประโยคภาษาบาลีว่า " คสมาคิท โมคคุดฺดาน ยถาสญฺญิสฺส เต วิหโรเต เต มินฺทํ โสภุมมตี
 ตํ สญฺญํ มนสิการยฺยาสี ตํ สญฺญํ พุทฺธํ กเรยฺยาสี ฐานํ โข ปเนตํ วิชชตี ยนฺเต เอว
 วิหโรเต ตํ มินฺทํ ปทีเยถ."

2 พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493, หน้า 902.

ให้ความหมายว่า "การท่อง การสวด การทวน" ในที่นี้มีความหมายเช่นเดียวกัน.

๘. ถ้ายังจะไม่ได้ ให้สำเร็จสหัสชา คือนอนตะแคงเบื้องขวา ขอนเท้า เหลื่อมเท้า มีสคิลัมปรัญญะ¹ ทำความหมายในการจะลุกขึ้น พอตื่นแล้วรีบลุกขึ้นด้วยตั้งใจว่าจะไม่ประกอบความสุขในการนอน ในการเอนข้าง ในการเคลิ้มหลับ

พระพุทธเจ้าได้ทรงย้ำให้พระโหมคัลลันพิจารณากำหนดกัณถาวมานี้²

เมื่อศึกษาวิเคราะห์ ถึงวิธีแก่วงทั้ง ๘ ประการนี้ จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้า ครัสสอนวิธีแก่วงนี้เพื่อให้เลือกโชชอโคชอหนึ่ง ถ้าไม่สำเร็จก็ให้โชชออื่น ๆ ค่อยไป จนในที่สุดเมื่อไม่สำเร็จก็ต้องนอน แต่ให้กำหนดไว้ในใจว่าจะลุกขึ้น พอตื่นก็ให้รีบลุกขึ้นทันที เมื่อพิจารณาวิธีแก่วงกัณถาวมาแล้ว จะเห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ชี้แนะแนวทาง ที่มีเหตุผล จะบรรลุผลสำเร็จหรือไม่ ขึ้นอยู่กับผู้ปฏิบัติตามคำสอนเอง คำสอนของพระพุทธเจ้าขึ้นอยู่กับเหตุผลที่ถูกต้องตามความเป็นจริง ไม่ต้องอาศัยอำนาจของพระเจ้า บนสวรรค์เป็นผู้บันดาล พระพุทธเจ้าก็เหมือนกับบุคคลธรรมดาทั่วไป พระองค์มิใช่เทพเจ้า ที่จะทรงบันดาลสิ่งใดให้เป็นไปตามประสงค์ได้

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ ทรงประทานวิธีแก่วงนี้แล้ว ก็ได้ประทานพระโอวาทอีก 3 ข้อ และทรงสอนไม่ให้ยึดมั่นในธรรมทั้งปวง คือ

1. การไม่ถือตัวเข้าไปสู่ตระกูล

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนพระโหมคัลลัน ให้พิจารณากำหนดอีกว่า จะไม่ชูวง คือถือตัวเข้าไปสู่ตระกูล เพราะว่าถ้าภิกษุชูวงเข้าไปสู่ตระกูล ถ้ากิจการในตระกูลนั้นมีอยู่ ซึ่งเป็นเหตุให้คนในตระกูลนั้นไม่สนใจถึงภิกษุผู้มาแล้ว ภิกษุก็คงคิดว่า จะต้องมีการคอยยุงให้คนแตกจากสกุลนี้ บุคคลเหล่านี้จึงเฉยเมยเหยื่อหน่ายต่อคน ภิกษุนั้นก็จะ เป็น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 864. ให้ความหมายว่า "ความระลึกได้และความรู้ตัว" ในที่นี้มีความหมายเหมือนกัน.

² สุยามรฎุสส เตปิฏกั, สุตตนปิฎก องคุตตรนิกายสส สุตตก-อฎุฏก-นวก-นิปาตา, 23 : 87 - 89.

ผู้เก้อเขิน เพราะไม่ไต่อะไร ๆ เมื่อเก้อเขินยอมคิดฟุ้งซ่าน ไม่สำรวจ จิตก็ห่างจากสมาธิ¹

2. การไม่พูดคำซึ่งเป็นเหตุเดียวกัน

พระพุทธเจ้าโคตรัสสอนพระโมคคัลลาน์ ให้ศึกษากำหนดข้อไปว่า จะไม่พูดถ้อยคำซึ่งเป็นเหตุให้โต้เถียงกัน ถ้อยคำคือกัน เพราะเมื่อพูดคำอันเป็นเหตุเดียวกัน ถ้อยคำคือกัน ก็จะต้องมีการพูดมาก เมื่อมีการพูดมาก ย่อมคิดฟุ้งซ่าน เมื่อคิดฟุ้งซ่าน ย่อมไม่สำรวจ เมื่อไม่สำรวจ จิตย่อมห่างจากสมาธิ²

3. เสนาสนะที่เหมาะสมแก่สมณวิสัย

พระพุทธเจ้าโคตรัสสอนพระโมคคัลลาน์ต่อไป ถึงความไม่คลุกคลีด้วยหมู่ชนทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต และทรงสรรเสริญเสนาสนะที่เรียบง่าย ปราศจากการสัญจรไปมาของหมู่ชน ควรเป็นที่ประกอบกิจของบุคคลองการความสงบตามสมณวิสัย³

เมื่อพระพุทธเจ้าโคตรัสอย่างนี้แล้ว พระโมคคัลลาน์ก็ทูลถามพระพุทธองค์ว่า โดยย่อด้วยข้อปฏิบัติเพียงไร จึงจะเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะสิ้นกัณฑ์หาความสำเร็จถึงที่สุด มีธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะถึงที่สุด

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 89.

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 89 - 90.

เป็นพรหมจารีถึงที่สุด ถึงที่สุดทาง ประเสริฐกว่า เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย¹

พระพุทธเจ้าได้คร่ำครวญพระโมคคัลลาน์ว่า ผู้ที่โศกด้วยว่า ธรรมทั้งปวงไม่ควร ยึดมั่น ก็พิจารณาให้ทราบธรรมทั้งปวงนั้นโดยปัญญาอันยิ่ง ว่าไม่ควรยึดมั่นอย่างไร เมื่อ กำหนดรู้ธรรมทั้งปวงแล้ว โศกเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สุข ทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ ทุกข์ก็ดี ย่อมพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแท้แน่นอนในเวทนาเหล่านั้น ย่อมพิจารณาเห็นด้วย ปัญญาที่ประกอบด้วยความกลายกำหนดนิมิตคือ ความคับ และความสละคืน ในเวทนาเหล่านั้น เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนั้น ๆ อยู่ย่อมไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะอึก หวาดกลัวอะไร ๆ เมื่อไม่สะอึกหวาดกลัว ย่อมปรินิพพาน ย่อมรู้ชัดว่าความเกิกหมกสิ้นแล้ว การประพาศิพรหมจรรย์บริบูรณ์แล้ว ได้ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่จะต้อง กระทำอีก พระพุทธองค์ได้คร่ำครวญกับพระโมคคัลลาน์ว่า โดยย่อด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่านั้นแหละ จึงจะเป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะสิ้นศกฉภา มีความสำเร็จถึงที่สุด เป็นพรหมจารีถึงที่สุด ถึงที่สุดทาง ประเสริฐสุดกว่า เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย²

พระโมคคัลลาน์เมื่อสดับพระพุทธโฆสาวาทและได้ปฏิบัติตามก็โศกสำเร็จพระอรหัตผลในวันนั้น³

¹ สุยามภภุสส เตปิถกั, สุตตจนตปิฎเก อังคุตตรนิกายสุส สกทก-อตุลา-นวก-นินาตา, 23 : 90 .

² เรื่องเดียวกัน.

³ ธมมปทกฺกถาย ปจโม ภาค, 1 : 91 .

เรื่อง การบรรลุพระอรหัตผลของพระโมคคัลลาน์ ผู้วิจิตรจะได้นำไปวิเคราะห์
ในตอนเปรียบเทียบการบรรลุพระอรหัตผลของภิกษุที่เป็นภริวารกับของพระโมคคัลลาน์
และพระสารีบุตร

พระสารีบุตรบรรลุพระอรหัตผล

พระสารีบุตรบวชแล้วจึงเฝ้าตามเสด็จพระพุทธเจ้า ไปบนเขากิณฑกภู
แขวงกรุงราชคฤห์ ในวันนั้นพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ถ้ำสุกรชาตาในเขากิณฑกภูนั้น
มีปริพาชกชื่อ ทีฆนชะ ซึ่งเป็นวัคคิเวสมโคตร ได้เข้าไปเฝ้า¹ ขณะนั้นพระสารีบุตรได้
นั่งถวายงานพิทพระพุทธเจ้าอยู่เบื้อง - พระปณณางค² ปริพาชกนั้นได้พูดถึงทิวี่คือความ
เห็นของตนแก่พระพุทธเจ้าว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่เขา พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ถ้า
อย่างนั้น ความเห็นนั้นก็สมควรแก่เขา เขาก็ไม่ควรชอบความเห็นอย่างนั้น ครั้นตรัสอย่าง
นี้แล้ว ไก่แดงสมณพราหมณ์ มี ทิวี่ 3 จำพวกว่า สมณพราหมณ์พวกที่หนึ่ง มักกล่าวอย่าง
นี้ เห็นอย่างนี้ว่า สิ่งทั้งปวงควรแก่เขา สมณพราหมณ์พวกที่สองเห็นว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควร
แก่เขา สมณพราหมณ์พวกที่สามเห็นว่า บางสิ่งควรแก่เขา บางสิ่งไม่ควรแก่เขา

¹ เรื่องเดียวกัน.

พระศาสนโสภณ (เจริญ สุวฑฺฒโน), 45 พรรษาของพระพุทธเจ้า, 1 : 97

² พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493, หน้า 580.

ให้ความหมายว่า " อวัยวะเบื้องหลัง, ส่วนหลัง" ในที่นี้ให้ความหมายเช่นเดียวกัน.

สยามรัฐสด เทปิภัก, สุตคนตปิภเก มชฌินนิกายสด มชฌินปถณาสกั,

พิมพ์ครั้งที่ 2. (พระนคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2499), 13 : 268.

ทิริของสมณพราหมณ์พวกแรกไกลข้างกิเลส ประกอบด้วยความกำหนัด อันเป็นเหตุผูกพันสัตว์ไว้ เป็นเหตุเพิลิกเพิลินยินดีและยึดมั่นถือมั่น ทิริของสมณพราหมณ์พวกที่สองไกลข้างธรรมที่ไม่ประกอบด้วยความกำหนัด ไม่เป็นเครื่องผูกพันสัตว์ไว้ ไม่เป็นเหตุเพิลิกเพิลินยินดี และยึดมั่นถือมั่น เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสอย่างนี้ ที่ขณะกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า พระพุทธองค์ยกย่องความเห็นของเขา พระพุทธเจ้าตรัสตอบไปว่า ทิริของสมณพราหมณ์พวกที่สามส่วนที่เห็นว่าบางสิ่งควรแก่เขา ก็เหมือนกับทิริของสมณพราหมณ์พวกแรก ส่วนที่เห็นว่าบางสิ่งไม่ควรแก่เขา ก็เหมือนกับทิริของสมณพราหมณ์พวกที่สอง¹

เมื่อศึกษาวิเคราะห์ทิริทั้งสามอย่างนี้แล้ว สรุปความได้ว่า พวกที่หนึ่งเห็นว่สิ่งทั้งปวงควรแก่ตน ตนชอบใจหมด พวกที่สองเห็นว่ สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่ตน ตนไม่ชอบใจหมด พวกที่สามเห็นว่ บรรดาสิ่งทั้งปวงนั้น บางสิ่งก็ควรแก่ตน ตนชอบใจ บางสิ่งไม่ควรแก่ตน ตนไม่ชอบใจ ทิริที่หนึ่งเป็นลักษณะของความยินดีพอใจ ทิริที่สองเป็นลักษณะของความซัดใจ ทิริที่สามเป็นทั้งลักษณะของความยินดีพอใจและความซัดใจ เพราะฉะนั้นทิริทั้งสามอย่างนี้จึงเป็นสิ่งที่ไม่ดี เพราะเป็นเหตุให้เพิ่มพูนกิเลสได้ทั้งนั้น

พระพุทธเจ้าได้แสดงโทษของทิริทั้งสามประการนั้นต่อไปว่า ถ้าผู้ใดจะถือมั่นทิริอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วกล่าวว่สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นหาจริงไม่ ก็จะต้องถือผิดจากคนสองพวกที่มีทิริไม่เหมือนกับตน ครั้นความถือผิดกันมีขึ้น ความวิวาทโต้เถียงกันก็มีขึ้น ความแก่งแย่งเบียดเบียนกันก็มีขึ้น วิญญูชนบุรุษเห็นอย่างนี้แล้ว ย่อมละทิรินั้นเสีย และไม่ทำทิริอื่นให้เกิดขึ้นด้วย การละทิริ 3 อย่างนั้น ย่อมมิได้คว่ຍอุบายอย่างนี้

¹ สุยามภฏฐสฺส เทปิภิกฺกั, สุตตฺถนคปิภฺเก มรฺตมฺนิกายสฺส มรฺตมฺปิณฑวาสกั,

พระพุทธเจ้าเมื่อได้แสดงโทษแห่งความถึมมั่นค้ำยทีสุีสามอย่างนั้นแล้ว ได้ทรง
 แสดงอุบายสำหรับละความถึมมั่นค้ำยทีสุีสามอย่างนั้นว่า กายคือรูปเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง 4¹
 เกิดมาจากมารคาบิคา เจริญขึ้นค้ำยอาหาร คองซัดส์และซำระล่างมลทินกันเป็นนิตย มี
 ความแตกค้ำยระจิกกระจายไปเป็นธรรมคา ควรพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง
 เป็นโรค เป็นค้ำยหวัฬ เป็นทุกซ์ เป็นความลำบาก เป็นความเจ็บไข้ เป็นค้ำยผู้ฉัน เป็นของ
 ทรุกโทรม เป็นของว่างเปล่ามิใช่ตัวคน เมื่อพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมละความพอใจใน
 กาย ความเยื่อใยในกาย ย่อมเป็นผู้อยู่เหนือความเป็นไปตามอำนาจของกายได้ พระพุทธ
 เจ้าตรัสสอนเรื่องเวทนา 3 ต่อไปว่า เวทนา 3 คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบก-
 ขาเวทนา คือมิใช่สุขมิใช่ทุกซ์ เวลาใดเสวยสุข เวลานั้นมิได้เสวยทุกซ์และอุเบกขา
 เวลาใดเสวยทุกซ์เวลานั้นมิได้เสวยสุขและอุเบกขา เวลาใดเสวยอุเบกขา เวลานั้น
 มิได้เสวยสุขและทุกซ์ สุข ทุกซ์ และอุเบกขา ทั้งสามนี้ไม่เที่ยงแท้แน่นอนถูกปัจจยปรุง
 แคงขึ้น อาศยปัจจยเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ค้ำยไป เป็นธรรมคา
 พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนที่ชนขปริพาชกต่อไปว่า ผู้ที่โคสค้ำยแล้ว เมื่อรู้เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อม
 หน่ายทั้งในสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา เมื่อหน่ายย่อมคลายกำหนดเพราะ
 คลายกำหนดย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้วก็มีญาณกำหนดครุว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ซำว่าความเกิด
 สิ้นแล้ว การประพุกติพรหมจรรยบริบูรณ์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่จะต้อง
 ทำอีก ผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ ย่อมไม่วิวาทแคงแยงอะไร ๆ กับใคร ๆ

¹ T.W.Rhys Davids and William Stede, The Pali Text Society's Pali-English Dictionary, (London: Pali Text Society, 1972), p. 526.

ให้ความหมายว่า "ธาตุ 4 คือ ปรฐวี อาโป เตโช และวาโย" ในที่นี้มีความหมายเช่นเดียวกัน.

โหวตใดที่ชาวโลกผูกพัน ก็ผูกไปตามโหวตนั้น แต่ไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยวิธี¹

พระสารีบุตรนั่งถวายนั่งพักอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระพุทธเจ้า ได้ฟังพระธรรมเทศนาที่พระพุทธองค์ตรัสแก่ที่ชนชปริพาชก จึงพิจารณาคริกครองตามพระธรรมเทศนานั้นว่า พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ละการถือมั่นธรรมเหล่านั้นด้วยปัญญาอันรู้อย่าง เมื่อพระสารีบุตร พิจารณาเห็นอย่างนั้น จิตก็หลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย ไม่ถือมั่นด้วยอุปทาน บรรลุพระอรหัตผลในวันนั้นเอง ส่วนที่ชนชปริพาชกได้ดวงตาเห็นธรรมว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมคว่ามีความดับไปเป็นธรรมดา และได้แสดงตนเป็นอุบาสก ขอถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะตลอดชีวิต²

เปรียบเทียบการบรรลุพระอรหัตผลของภิกษุที่เป็นบรืวารกับของพระโมคคัลลาน์และพระสารีบุตร

ภิกษุที่เป็นบรืวาร 250 องค์ ของพระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์ ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าก็ได้พระอรหัตผลในวันที่บวชนั้น พระโมคคัลลาน์หลังจากบวชแล้ว 7 วันก็ไปบรรลุพระอรหัตผล ส่วนพระสารีบุตรบวชแล้วถึงเดือนจึงบรรลุพระอรหัตผล จึงมีข้อที่น่าคิดว่า พระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์เป็นผู้มีปัญญาและความสามารถมาก แต่เพราะเหตุใดจึงกลับบรรลุพระอรหัตผลช้ากว่าภิกษุที่เป็นบรืวาร

¹ สยามมกุฎราชกุมารี, สุตตปิฎกปิฎก มัชฌิมนิกายสุต มัชฌิมปิฎก,

² เรื่องเดียวกัน.

ในอรรถกถาธรรมบทได้ให้เหตุผลในเชิงเปรียบเทียบไว้ว่า การที่พระสารีบุตรสำเร็จพระอรหัตผลช้ากว่าพระโมคคัลลาน์อีก เพราะต้องใช้บริกรรมมาก¹ เปรียบเหมือนคนธรรมดาสามัญประสงค์จะไปไหนก็ไปไหนทันที ส่วนพระเจ้าแผ่นดินต้องมีการเตรียมมาก จึงจะเสด็จได้² การที่พระสารีบุตรเป็นผู้มีปัญญามากแต่สำเร็จพระอรหัตผลช้ากว่าคนอื่นพอจะวิเคราะห์ได้ว่า ธรรมภาคที่มีปัญญามากคิดมาก คำนวณมาก พิจารณามาก และมีข้อที่สงสัยมาก จึงบรรลุพระอรหัตผลช้า ตรงข้ามกับภิกษุที่เป็นบริวารไม่คิดมากและสงสัยมากยอมทำจิตให้เกิดสมาธิได้เร็วกว่า เมื่อจิตเป็นสมาธิพิจารณาตามกระแสพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าก็บรรลุพระอรหัตผลได้โดยเร็ว นอกจากเหตุผลดังกล่าวแล้ว พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ก็มีส่วนทำให้พระสารีบุตร พระโมคคัลลาน์ และภิกษุที่เป็นบริวาร บรรลุพระอรหัตผลไม่พร้อมกัน ตามปกติก่อนที่พระพุทธเจ้าจะทรงแสดงธรรมแก่ผู้ใด ทรงพิจารณาถึงอุปนิสัย³ ของผู้นั้นก่อนว่าเป็นอย่างไร มีญาณแก่กล้าพร้อมที่จะบรรลุธรรมหรือไม่ แล้วทรงเลือกเฟ้นข้อธรรมให้เหมาะแก่อุปนิสัยของแต่ละบุคคล สำหรับพระสารีบุตร พระโมคคัลลาน์ และภิกษุที่เป็นบริวาร จะเห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงเลือกธรรมที่เหมาะสมแก่อุปนิสัยของภิกษุผู้เป็นบริวารขึ้นแสดงก่อน ภิกษุที่เป็นบริวารของท่านทั้งสองจึงสำเร็จพระอรหัตผลก่อน ต่อมาอีก 7 วัน พระพุทธเจ้าจึงเสด็จไปเทศนาโปรดพระโมคคัลลาน์ ทรงเลือกข้อธรรมที่เหมาะสมกับพระโมคคัลลาน์ เช่น พระโมคคัลลาน์กำลังนั่งโง่งงอยู่ ก็ทรงแสดงอุบายแก้งง แล้วตรัสสอนสั่งสอนธรรมเพื่อให้จิตเป็นสมาธิ เช่นการไม่

1 . . . ¹T.W.Rhys Davids and William Stede, The Pali Text Society's Pali-English Dictionary, P.422. ให้ความหมายศัพท์

"Parikamma (ปริกัมม)" ว่า การกระทำรอบหรือการกระทำหลาย ๆ อย่าง, การจัดการ, การเตรียม. ในที่นี้หมายถึงการบำเพ็ญสมณธรรมเพื่อบรรลุพระอรหัตผล.

²คัมภีร์พุทธทศปิฎก ปฐม ภาค, 1 : 91.

³ดู ภาคผนวก ค. ตอนอธิบายศัพท์ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า 202.

คือตัว การไม่พูดคำเป็นเหตุเดียวกัน และการอยู่ในเสนาสนะที่เรียบง่าย ต่อจากนั้น พระโหมคัลลานันได้ทูลถามหลักธรรมชั้นสูงที่จะทำให้บรรลุพระอรหัตผล ข้อนี้แสดงว่าพระโหมคัลลานันฉลาดในการทูลถามธรรมที่จะทำให้ตนสามารถดับกิเลสได้โดยสิ้นเชิง เป็นพระอรหันต์ พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนหลักธรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนาแก่พระโหมคัลลานันว่า "ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น"¹ ซึ่งมีความหมายคล้ายกับบาลีในธรรมนิยามสูตรว่า "ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตามีใช่ตัวตน"² ซึ่งเป็นปรมัตถธรรม³ ถือเป็นธรรมชั้นสูง พระพุทธเจ้าแสดงแก่ผู้ที่จะไปรุดให้บรรลุพระอรหัตผลเท่านั้น ในขั้นต้นพระพุทธเจ้าทรงสอนให้ละอกุศลธรรม เจริญกุศลธรรม คือให้ละชั่ว ทำดี เมื่อทำดีขึ้นไปเรื่อย ๆ จนถึงจุดสูงสุดแล้วก็ต้องปล่อยวางทั้งหมดทั้งฝ่ายอกุศลและกุศล ถ้ายังยึดถืออยู่ก็แสดงว่ายังมีติดหาอุปาทานอยู่ ยังมีกิเลสอยู่ จะต้องสละคิดหาอุปาทานออกไปให้หมด ปล่อยวางทั้งหมด

¹ สุยามภฏฐส เทปิฏกั, สุตตนะตปิฏเก อญจุตตรนิกายสส สุตตก-อฏฐก-นวก-
นิปาตา, 23 : 90.

² สุยามภฏฐส เทปิฏกั, สุตตนะตปิฏเก อญจุตตรนิกายสส เอก-ทุก-คินิปาตว,
พิมพ์ครั้งที่ 2. (พระนคร; โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2501), 20:368-369.

³ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระจันทบุรี นฤนาถ, ปทานุกรม บาลี-ไทย-อังกฤษ
สันสกฤต. หน้า 482. ให้ความหมายศัพท์ "ปรมัตถโต" ว่า "ประโยชน์อย่างยิ่ง, ความจริงอันสูงสุด, ความจริงในความจริงอันเป็นที่สุด." ในที่นี้หมายถึงธรรมอันเป็นความจริงอย่างยิ่งที่นำผู้ปฏิบัติให้บรรลุพระอรหัตผล.

ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรทั้งสิ้นจึงจะถึงความถึงขั้นสูงสุดคือการบรรลุพระอรหัตตผล ฉะนั้นการ
แสดงธรรมจะต้องให้เหมาะสมกับบุคคลผู้ที่จะรับฟัง มิฉะนั้นจะทำให้ผู้ฟังไขว้เขวสับสนได้
และพระพุทธองค์ ได้ทรงยึดหลักข้อนี้ ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทรงเลือกเฟ้นธรรม
ที่จะแสดงให้เหมาะสมแก่บุคคลผู้รับฟังเสมอ

พระโมคคัลลาน์เมื่อได้สดับพระพุทธโอวาทที่เหมาะสมกับอุปนิสัยกับบรรลุพระอรหัต-
ตผลในวันนั้น ฉะนั้นการที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปเทศนาโปรดพระโมคคัลลาน์ก่อนพระสารี-
บุตร จึงเป็นเหตุผลข้อหนึ่ง ที่ทำให้พระโมคคัลลาน์สำเร็จพระอรหัตตผลก่อนพระสารีบุตร

พระสารีบุตรบรรลุพระอรหัตตผลช้า มีข้อที่น่าสังเกตนอกจากเพราะต้องใช้
บริกรรมมากแล้ว พระพุทธเจ้ามิได้ตรัสเทศนาโปรดท่านโดยตรง ในระหว่างนั้น แม้จะไม่มี
หลักฐานแสดงไว้ แต่ก็พอจะอนุมานได้ว่าพระสารีบุตรก็คงทำความเพียรเพื่อบรรลุพระ
อรหัตตผลอยู่ หลังจากบวชแล้วถึงก็เนื่องจึงได้ฟังเวทนาปริคคหสูตรที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่
ที่นขปริพาชกผู้เป็นหลานของตน พิจารณาตรึกตรองไปตามพระสูตรนั้น ก็ได้บรรลุพระ
อรหัตตผล พระพุทธโฆสะผู้แต่งอรรถกถาธรรมบทเปรียบเทียบการบรรลุพระอรหัตตผลของ
พระสารีบุตรไว้ว่า เหมือนบริโภควาหารที่เขาเคี้ยวเตรียมไว้สำหรับผู้อื่น¹ การที่พระ
สารีบุตรสำเร็จพระอรหัตตผลโดยที่พระพุทธเจ้ามิได้แสดงธรรมโปรดท่านโดยตรง ก็เป็นสิ่งที่
แสดงถึงความสามารถทางปัญญาของท่านอย่างหนึ่ง

เมื่อพิจารณาวิเคราะห์ถึงธรรมที่ทำให้พระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์สำเร็จ
พระอรหัตตผล ก็มีสิ่งที่คล้ายคลึงกัน เช่นการปล่อยวาง การไม่ยึดถือมั่นในธรรมทั้งปวง
และในเวทนาทั้งสาม การที่พระพุทธเจ้ายกเอาเวทนาสามขั้นแสดงก็เพื่อให้เหมาะสมกับ
อุปนิสัย ของผู้ฟัง คนที่นึกคิดหาจริตหายานั้นชอบความสวยงาม ชอบแต่งกายให้สวย เรียกว่า
คิกกาย คือ แม้จะไม่สะดวกสบายแต่ขอให้สวยงามก็พอใจ ผู้ที่นึกคิดหาจริตละเอียด เป็น

¹ ธรรมปทกถาถาย ปจฺจโม ภาค. 1 : 91.

พวกที่ทักเวทนา คือไม่ค่อยคำนึงถึงความสวยงามมากนัก ขอให้สุขสบายก็ใช้ได้ พระสารี-
 บุตรและพระโมคคัลลาน์ เคยอยู่ในตระกูลที่มั่งคั่ง เมื่อมาบวชเข้า ความไม่สะดวกสบายก็
 ต้องมีมากขึ้นเป็นธรรมดา ยิ่งในสมัยนั้นเป็นระยะเริ่มต้นประกาศพระศาสนา ผู้ที่นับถือก็ยัง
 มีไม่มาก เพราะฉะนั้น ความไม่สะดวกสบายในเรื่องที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และการชบ-
 ฉินก็ยังมีเป็นธรรมดา และถ้าหากยังคิดสุขเวทนาอยู่แม้จะมีความรู้ความเข้าใจหลักธรรม
 ได้แจ่มแจ้งพอสมควรแล้วก็ตามก็ยากที่จะบรรลุธรรมขั้นสูงได้ อาจจะเป็นเพราะเหตุนี้
 กระจก พระพุทธเจ้าจึงทรงยกเวทนาขึ้นมาเน้นให้เห็นว่า เวทนาทุก ๆ อย่างเป็นสิ่งไม่
 เที่ยงแท้แน่นอน มีความคับไป สิ้นไปเป็นธรรมดา ไม่ควรที่จะมายึดมั่นถือมั่น เมื่อละ
 เวทนาเสียได้ก็ไม่ต้องกังวลอะไรอีก สละทิ้งหาอุปทานได้อย่างสิ้นเชิง สำเร็จเป็นพระ
 อรหันต์ เกิดความรู้ความเข้าใจในธรรมอย่างแจ่มแจ้ง ฉะนั้น เมื่อพระโมคคัลลาน์และ
 พระสารีบุตร ได้ทิ้งธรรมดังกล่าวจึงสามารถบรรลุพระอรหัตผลได้.

ได้รับตำแหน่งพระอัครสาวก

เมื่อพระสารีบุตรบรรลุพระอรหัตผลแล้ว พระพุทธเจ้าทรงประชุมพระสาวก
 ประทานตำแหน่งพระอัครสาวกแก่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์ ในวันเพ็ญ เดือน 3
 แล้วทรงแสดงพระปาฏิโมกข์ ในท่ามกลางพระชิวาส¹

การที่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์ได้รับตำแหน่งอัครสาวกทั้งที่มีภิกษุอื่น ๆ
 ที่บรรลุพระอรหัตผล และบวชก่อนท่านทั้งสองนี้ และการที่พระพุทธองค์ทรงประทานตำแหน่ง
 อัครสาวกแก่ท่านทั้งสองนี้ก็มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์จากภิกษุสงฆ์ เมื่อพิจารณาถึงเหตุที่พระ
 พุทธองค์ทรงประทานตำแหน่งอัครสาวกแก่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์แล้วมีดังนี้

1. บรรดาภิกษุที่บวชก่อนพระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์ได้แก่พระปัจจุวัคคีย์
 5 องค์ พระยสและสหาย 55 องค์ พระภัททวัคคีย์ 30 องค์ พระชฎิล 3 ฟ้นองกับบวช
 1000 องค์ ไม่เหมาะสมกับตำแหน่งอัครสาวก

พระปัจจุวัคคีย์ โดยเฉพาะพระอัญญาโกณฑัญญะ เป็นผู้มียายุมาก การเป็น
 อัครสาวกต้องปฏิบัติ งานแทนพระพุทธเจ้าหลายอย่าง คนมียายุมากสมรรถภาพทาง
 ร่างกายไม่อำนวยให้ และพระปัจจุวัคคีย์มีลักษณะเป็นผู้ตามมากกว่าเป็นผู้นำ จะเห็น
 ได้จากการที่พระปัจจุวัคคีย์คอยติดตามปรนนิบัติพระพุทธเจ้าตั้งแต่ยังมีโคบรรลุพระสัมมา
 โพธิญาณ แทนที่คิดค้นแสวงหาอมตธรรมด้วยตนเอง

พระยสและพระสหายกับพระภัททวัคคีย์ 30 องค์ มิได้เคยเป็นนักบวชและ
 สนใจโมกขธรรมหรือคณิกคิด เรื่องความหลุดพ้นมาก่อนแม้จะบรรลุพระอรหัตแล้วก็ตามความ
 แทกฉานและสติปัญญาที่จะแก้ปัญหาธรรมและอบรมสั่งสอนผู้อื่นนั้น สู่พระสารีบุตรและพระ
 โมคคัลลาน์ซึ่งเคยเป็นนักบวชและเคยศึกษาค้นคว้าในเรื่องนี้มาก่อนไม่ได้

ส่วนพระชฎิล 3 ฟ้นองมีอายุเวลก็สุสปะเป็นคณ แม้จะเคยเป็นอาจารย์ปกครอง
 หมู่คณะมาก่อน ย่อมมีความเหมาะสมอยู่บ้างแต่เปรียบเทียบกับพระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์

¹ สมเด็จพระพรหมญาณสังขส, พระปฐมสมโพธิกถา, หน้า 247.

แล้ว พระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์มีความเหมาะสมกว่า เพราะพระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์ เคยเป็นนักบวชในสำนักของอาจารย์สญชัยปริพาชก ซึ่งมีคนเคารพนับถือมาก และปรากฏว่าท่านทั้งสองนี้เป็นผู้มีสติปัญญาเปรียบประดุจอาจารย์สญชัยโดยใช้เวลาเพียงเล็กน้อยเท่านั้น และอาจารย์สญชัยก็ยกย่องพระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์เท่าเทียมกับตน การที่ท่านทั้งสองนี้เป็นผู้มีสติปัญญาความสามารถมาก จึงเป็นผู้เหมาะสมที่จะดำรงตำแหน่งอัครสาวกของพระองค์

2. เรื่องความปรารถนาในอภิญญา พระพุทธองค์ทรงอ้างว่าการที่ไม่ทรงประทานตำแหน่งอัครสาวกแก่มิถุนชนก่อน พระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์ เพราะภิกษุเหล่านั้นเมื่อครั้งบำเพ็ญบุญกุศล ในอภิญญา มิได้ปรารถนาตำแหน่งอัครสาวกคือพระอัญญาโกณฑัญญะปรารถนา จะบรรลุธรรมอันเลิศคือพระอรหัตผล ก่อนสาวกทั้งปวง ส่วนพระยสกับสหยา พระภัททวัคคีย์ และพระชฎิลก็ปรารถนาเพียงเพื่อบรรลุพระอรหัตผลเท่านั้น¹

การที่พระพุทธองค์ทรงประทานตำแหน่งพระอัครสาวกแก่พระสารีบุตร และพระโมคคัลลาน์ ทำให้สามารถวิเคราะห์ถึงหลักการประทานตำแหน่งพระอัครสาวกของพระพุทธองค์ และสภาวะของภิกษุสงฆ์ในขณะนั้นได้หลายอย่าง เช่น พระพุทธองค์ไม่ทรงใช้ระบบอาวุโสในการประทานตำแหน่งพระอัครสาวกแต่ทรงใช้ความเหมาะสมและความปรารถนาในอภิญญาเป็นหลัก และการที่พระภิกษุสงฆ์กล่าววิพากษ์วิจารณ์พระพุทธเจ้า² แสดงให้เห็นความเป็นผู้มีสิทธิเสรีภาพของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาที่สามารถแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ศาสดาได้อย่างอิสระเสรี และพระพุทธเจ้าทรงใช้เหตุผลและความถูกต้องเป็นหลัก ในการปกครองและทำความเข้าใจกับพระสาวก

¹ อุมมปทภูตถาย ปฐโม ภาค, พิมพ์ครั้งที่ 19. (กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2502), 1:92 - 99.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.

นิพพาน

พระอัครสาวกทั้งสอง ได้ช่วยเผยแพร่พระพุทธศาสนาอบรมสั่งสอนพระภิกษุสงฆ์ และประชาชน อยู่มาจนถึงปัจจุบันมีโพธิกาถ และนิพพานก่อนพระศาสดา¹ เหตุการณ์ก่อนนิพพานของท่านทั้งสองจากหลักฐานต่าง ๆ สามารถวิเคราะห์หรือออกมาได้ดังนี้

พระสารีบุตรนิพพาน ในพรรษาที่ 45 พระพุทธองค์เสด็จจำพรรษา ณ เวฬุวัน ทรงอาพาธหนักครั้งหนึ่ง ได้ทรงเยี่ยมยาพระโรคให้ระงับด้วยสมบัตินี้² เมื่อออกพรรษาแล้ว ได้ตรัสบอกพระสารีบุตรว่า ในไม่ช้าพระองค์จะปรินิพพาน³ พระพุทธองค์ได้ชวนพระสารีบุตรไปเมืองสาวัตถีและเสด็จประทับ ณ พระวิหารเชตวัน พระสารีบุตรเกิดความคิดขึ้นมา ระหว่างพระอัครสาวกทั้งสองกับพระพุทธเจ้าใครนิพพานก่อน และก็ทราบด้วยญาณของท่านว่าพระอัครสาวกทั้งสองนิพพานก่อนพระพุทธเจ้า เมื่อทราบว่าท่านจะดำรงอยู่ต่อไปได้เพียง 7 วัน จึงระลึกถึงมารดาของท่านว่าได้เป็นมารดาของพระอรหันต์ถึง 7 องค์ คือตัวท่านเอง พระเสนเดระ พระเรวตะ พระอุปเสนเดระ พระภคินิยเดระ พระญาณอุปลาวาละ และพระสพวาလာ⁴ แต่มารดาของท่านยังไม่เลื่อมใสในพระรัตนตรัย ถ้าท่านนิ่งเฉยเสีย มหาชนจะกำหนดนิวัติท่านเป็นที่พึ่งของมหาชนเป็นจำนวนมาก เทศนาโปรดประชาชนให้บรรลุนิพพานมากมาย สกุลแปดหมื่นที่มีจิตเลื่อมใสในท่านก็ได้ไปเกิดในสวรรค์ทั้งสิ้น⁵ แต่เหตุใดพระสารีบุตรไม่อาจช่วยมารดาจาก

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, อนุพุทธประวัติ, หน้า 36.

² สมเด็จพระบรมชนกนาถ, พระปฐมสมโพธิกาถา, หน้า 362.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ คณะสงฆ์ พระสาวกนิพพาน, (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2515), หน้า 57. ชื่อของพระสารีบุตรในฉบับปฏิญญาภาค 4 ที่กล่าวถึงในวิทยานิพนธ์เล่มนี้, หน้า 7. ตรงกันเพียง 2 คน คืออุปเสนะและเรวตะ (ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะชื่อได้เปลี่ยนไปขณะที่มาบวชในพระพุทธศาสนาก็ได้)

⁵ สมเด็จพระบรมชนกนาถ, พระปฐมสมโพธิกาถา, หน้า 363.

มิจฉาทิรุ ก็แฉะเทศนาโปรดผู้อื่น ท่านก็คิดงั้นแล้วจึงเข้าไปกราบทูลลาพระศาสดา ออกเดินทางกลับบ้านนาลันทคามกับพระจุนทะน้องชายและภิกษุ 500 รูป ที่เป็นศิษย์ของท่านระหว่างทางมีมหาชนติดตามไปส่งท่านมากมายบางพวกกำลังเดินไป บางพวกกำลังเดินกลับหาชนร้องไห้อาลัยรักพระสารีบุตร เดินตามกันเป็นหมู่ ๆ ไม่ขาดสาย พระสารีบุตรได้เทศนาสั่งสอนมหาชนถึงความไม่ยั่งยืนของสังขาร ทุกคนที่เกิดมาแล้วสังขารร่างกายมีแต่จะแตกทำลายไปในที่สุด¹ พระสารีบุตรเดินทางอบรมสั่งสอนประชาชนอยู่ในนิคมชนบทได้ 7 วัน ก็ถึงบ้านนาลันทคาม แคว้นมคธในตอนเย็น ท่านอาพาธหนักได้เข้าไปพักผ่อนอยู่ที่โคนไทร เมื่อมารดาของท่านทราบจึงให้หลาน คือ เรวัตกุมารมานิมนต์ และได้เตรียมการต้อนรับพระลูกชายทั้งสองและภิกษุสงฆ์อย่างมิให้พาร คายนางเข้าใจผิดคิดว่าพระสารีบุตร บุตรคงจะเบื่อเพศบรรพชิตปรารถนาจะสึกออกมาเมื่อตอนแก่อย่างแน่นอน พระสารีบุตรพักอยู่ในห้องที่ท่านเกิด เมื่อด่วงยามที่หนึ่งไป ความเจ็บป่วยก็กำเริบหนักขึ้น นางสารีพราหมณีแปลกใจอาการป่วยของพระสารีบุตรแต่ไม่อาจเข้าไปใกล้เพราะในห้องมีภิกษุบริวารของพระสารีบุตรจำนวนมากนั่งอยู่เต็ม จึงนั่งฟังประณคถ้อยอาการของพระสารีบุตรอยู่

พระสารีบุตรอาพาธหนักได้รับทุกข์เวทนาแสนสาหัส ท่านได้พยายามอดกลั้นความเจ็บปวด เพื่อที่จะทดแทนคุณมารดาเป็นครั้งสุดท้าย พระสารีบุตรจึงบอกให้มารดาเข้าไปหาแล้วได้แสดงพระธรรมเทศนาพรรณนาคุณของพระพุทธเจ้านามับ

¹ คณะสงฆ์, พระสาวกนิพพาน, หน้า 61 - 63.

ประการแล้ววาทกรรมแสดงพุทธคุณ

เมื่อพระสารีบุตร เทศนาจบนางสารีพราหมณีก็บรรลุโศภนปัตติผล พระสารีบุตร
 คำริว่า ท่านโคตกแทนคุณมารดาพอสมควรแล้ว จึงให้นางสารีพราหมณีถอยออกไป กล่าว
 อัมลาพระสงฆ์แล้วนิพพาน ท่านพระอนุรุทธะและพระจุนทะก็จัดการงานในกิจศพพระสารีบุตร
 เสร็จเรียบร้อยแล้ว พระจุนทะก็เก็บรวบรวมพระธาตุบาตรจีวรของพระสารีบุตร ไปถวาย
 พระพุทธเจ้าที่พระนครสาวัตถี พระพุทธองค์ทรงรับห่อพระธาตุแล้วนำมาแสดงในที่ประชุม
 สงฆ์ ทรงแสดงพระธรรมเทศนาปรารภการนิพพานของพระสารีบุตร ครั้นสยกของสรร เสริญ
 พระสารีบุตรว่าเป็นผู้มีปัญญา เดี่ยวฉลาดยิ่งกว่าคนทั้งหลายในโลก พระสารีบุตรมีปัญญากว้าง
 ขวางลึกซึ้ง สามารถทำให้ประชาชนศรัทธาเลื่อมใส สามารถจัดคำกล่าวหาของผู้ที่ต้อ
 การจะโจมตีทำลายพระศาสนา เป็นผู้มี ความมักน้อยสันโดษในปัจจุบัน 4 ตีเทียบบุคคลใญ่บาป
 ไร้ยางอาบ เป็นผู้เสียสละละทิ้งทรัพย์สมบัติอันมหาศาลออกบวชในศาสนาของพระองค์จาก
 ความเป็นผู้มีทรัพย์สมบัติบริบูรณ์ทุกอย่างสู่ความเป็นผู้ไม่มีอะไร เมื่อพระพุทธองค์ทรงเทศนา
 จบพุทธบริษัททั้งหลายก็โคบรรลุบรรคผลตามสมควรแก่อุปนิสัย แล้วทรงให้ห่อพระเจดีย์บรรจุ
 พระธาตุของพระสารีบุตรไว้ในพระเชตะวัน² เพื่อเป็นที่เคารพบูชาของมหาชนสืบไป

¹ สุยามรรณสูตร เทปิฎก, สุตตนคปิฎกเ องคคตฺตนิคยสูตร เอก-ทก-คตินิปาตา,

พิมพ์ครั้งที่ 2. (พระนคร : โรงพิมพ์ตามกุฎราชวิทยาลัย, 2499), 20 : 265.

วิสุทฺธิมกฺกสูตร นาม ปกรณวิเสสสูตร ปรมุ โภโก, 1 : 252.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ 2,

หน้า 90 - 96 .

² คณะสงฆ์, พระสาวกนิพพาน, หน้า 75 - 81.

จากเรื่องตอนนิพพานสามารถวิเคราะห์ได้ว่า พระสารีบุตรเถระ ได้คิดถึงชีวิตของท่านเพื่อนำเพื่อประโยชน์ต่อชาวโลก โดยเฉพาะในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ให้ประชาชนเข้าใจหลักสัจธรรมทั้งที่เป็นระดับโลกียะและโลกุตตระ แม้ก่อนนิพพาน 7 วัน ก็ได้เทศนาสั่งสอนพระภิกษุสงฆ์และประชาชนมิได้หยุดหย่อน จนวาระสุดท้ายก่อนนิพพานทั้งๆ ที่ท่านอาพาธหนักได้รับทุกข์เวทนาอย่างแรงกล้า ท่านก็ยังมีอุสาคะออกคลื่นความทุกข์นั้น แสดงธรรมเทศนาโปรดบารคาซึ่งเป็นนิมิตที่ดูจนสำเร็จโสดาปัตติมรรคชีวิตของท่านจึงเป็นชีวิตของการทำงานเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลกอย่างแท้จริง

พระโมคคัลลาน์นิพพาน¹ การนิพพานของพระโมคคัลลาน์นั้น เมื่อค้นคว้าหลักฐานจากที่ต่างๆ แล้ว สามารถวิเคราะห์ให้แน่นอนว่า ท่านนิพพานก่อนพระพุทธเจ้าและหลังพระสารีบุตร² เพราะเมื่อพระสารีบุตรนิพพาน พระโมคคัลลาน์ได้กล่าวคาถาปรารภการนิพพานของพระสารีบุตรว่า

เมื่อพระสารีบุตรผู้ทรงคุณเป็นอันมากนิพพานเกิดมหัศจรรย์มากมาย สังขารทั้งหลายไม่เพียงมีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วดับไป การที่ตั้งขารเหล่านั้นสงบเป็นความสุข บุคคลผู้มีความเพียรพิจารณาเห็นเบญจขันธ์ทั้งหลาย โดยความเป็นของแปรปรวน มีใจตัวตน ยอมบรรลุมรรคอันละเอียดลึกซึ้ง³

พระโมคคัลลาน์เป็นพระอัครสาวกเบื้องซ้าย ใ้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ยอดเยี่ยมในทางเมตตา⁴ พระโมคคัลลาน์เป็นผู้เมตตาสามารถท่องเที่ยวไปบนสวรรค์ และในนรกแล้วถามเทวดาและสัตว์นรกว่าทำบุญอะไรจึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นนั้นๆ ทำมาปะอะไรจึงต้องไปเกิดในนรกชั้นนั้น ชั้นนี้ แล้วมาลงมาแล้วยังโลกมนุษย์ทำให้มหาชนเสื่อมใสพระพุทธศาสนา และทำให้พวกนิกรนถ์เสื่อมจากลาภสักการะบูชา พวกนิกรนถ์จึงคิดกำจัดพระโมคคัลลาน์เสีย โดยว่าจ้างพวกโจรถวายเงิน 1000 กษาปณ์ ให้ไปฆ่าพระโมคคัลลาน์ซึ่งจำพรรษาอยู่ ณ กาศศิลาประเทศในมคธชนบท พวกโจรเฝ้าพากันไปล้อมกุฏิท่านแต่ท่านก็หนีออกไปได้ทุกครั้ง พวกโจรใช้ความเพียรพยายามอยู่เป็นเวลา 2 เดือนก็ไม่สามารถฆ่าพระโมคคัลลาน์ได้ ในเดือนที่ 3 พวกโจรมาล้อมกุฏิอีก ท่านพิจารณาเห็นว่า

¹ ชุมนุมบทสุกถาย ปุจฉาโม ภาค, 17. (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2499), 5 : 61-67. รายละเอียดเกี่ยวกับพระโมคคัลลาน์นิพพานทั้งหมด.

² G. P. Malalasekera, Dictionary of Pali Proper Names, II:546.

³ สยามบรรณสาร เตมี กั, สุตตตันตปิฎก ขุททกนิกายสุส วิมานวตถุ เปตวตถุ เกรกถา เกรกถา, พิมพ์ครั้งที่ 2. (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2502), 26 : 426-427.

⁴ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, อนุพุทธประวัติ, หน้า 41.

เป็นกรรมเก่าของท่าน ตามมาทันแน่จะหนีไปอยู่ที่ใดๆ ก็มีอาจจะพ้นภัยนั้นได้เลย¹

จากเรื่องราวตอนนี้ จะเห็นได้ว่า บุคคลทำกรรมใดไว้ จะต้องได้รับผลของกรรมนั้นอย่างแน่นอน ไม่ว่าเขาจะหลบหนีไปอยู่ ณ ที่ใด ก็ไม่อาจจะหลบหนีผลกรรมที่ตนกระทำไว้ได้ ดังตัวอย่างของพระโมคคัลลาน² แม้จะบรรลู่พระอรหัตตผลก็แล้ว แต่กรรมในอดีตก็ยังตามมาให้ผลเป็นครั้งสุดท้ายก่อนท่านจะนิพพาน ข้อนี้ควรเป็นเรื่องเตือนสติบุคคลทั่วไปว่า อย่าได้ประมาทกระทำกรรมชั่วโดยคิดว่า เมื่อไม่มีใครรู้เห็นก็คงไม่เป็นไร หรือถือตนมีอำนาจเสียอย่าง จะทำอะไรก็ได้ตามความพอใจ โดยไม่คำนึงถึงบาปกรรมที่จะติดตามตนต่อไปในภายหน้า

พระโมคคัลลาน² ได้พิจารณาเห็นว่า เป็นเรื่องของกรรมเก่าจึงมิได้หนีพวกโจรทำร้ายท่านจนกระดูกแตกละเอียดนึกว่าท่านมรณภาพแล้ว จึงนำไปทิ้งไว้ในสุ่มทุมพุ่มไม้แล้วหนีกลับไป พระโมคคัลลาน² ได้รับทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัส แต่ยังมีถึงมรณภาพท่านเปื่อยยาศักยภาพช่วยกำบังฉานแล้วไปทูลลาพระพุทธเจ้าเพื่อนิพพาน พระพุทธเจ้าตรัสให้พระโมคคัลลาน² เทศนาให้พระภิกษุสงฆ์ฟัง เป็นครั้งสุดท้ายแล้วท่านก็ดับไปนิพพาน ณ ตำบลกาฬศิลาประเทศ หลังจากการนิพพานของพระสารีบุตร 2 สัปดาห² เมื่อเสร็จงานฉาปนกิจถวายพระเพลิงแล้ว พระพุทธเจ้าจึงให้เก็บพระอัฐิธาตุมาก่อเป็นเจดีย์ที่ขุมประคูประเซตวัน³

ชาวโจรพุ่มที่พระโมคคัลลาน² ถึงนิพพานคือขจรไปทั่วทุกทิศ จนทราบถึงพระเจ้าอชาตศัตรูทรงรับส่งพวกราชบุรุษให้จับตัวพวกโจรเหล่านั้นมาได้ และในที่สุดก็สามารถจับโจรประมาณ 500 คนเหล่านั้นได้ เมื่อสอบสวนได้ความว่าพวกนิครนถ² เป็นผู้ว่าจ้างโจรเหล่านั้น จึงให้จับพวกนิครนถ² อีกประมาณ 500 คน มาขุดหลุมฝังแคสคือเอาฟางกอบจับ

¹ คณะสงฆ์, พระสาวกนิพพาน, หน้า 83-86.

² G.P.Malalasekera, Dictionary of Pali Proper Names, II : 546.

³ สมเด็จพระพรหมญาณสังขิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา, หน้า 372.

ไฟดอกแล้วเอาใจเหล็กใต้ให้ชาติเป็นท่อนเล็ก ท่อนน้อยตายอื่นทั้งหมดประมาณ 1000 คน¹

เมื่อได้พิจารณาวิเคราะห์จากข้อมูลในตอนนี จะเห็นได้ว่าพวกนิครนถ์และพวกโจรเหล่านี้ได้กระทำการฆ่าเอาไว้จึงได้รับผลกรรมตอบสนองอย่างสาหัส เป็นการยืนยันว่าความดีไม่มีในโลก อย่าได้หลงระเหิงว่าไม่มีผู้เห็นการกระทำของตน การโกหกหรือผูกปคนั้น อาจจะหลอกดวงคนบางคนได้ในบางครั้งแต่ไม่ตลอดไป ความเท็จไม่คงทนต่อการพิสูจน์ความจริงหรือสัจธรรมเท่านั้นที่จะยืนหยัดอยู่ในโลกได้

ต่อมาภิกษุทั้งหลายได้วิพากษ์วิจารณ์เรื่องนี้กัน พระพุทธองค์จึงตรัสบอกภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นว่า การที่พระโมคคัลลาน์มรณภาพในลักษณะที่ไม่สมควรนั้นเป็นเพราะอหุศลกรรมที่ได้กระทำไว้ในอดีตชาติ ในอดีตชาติพระโมคคัลลาน์ปฏิบัติรักษาศีลสมาจารศีลตามอบคโดยไม่คิดจะหาภรรยาแต่ถูกบิณฑามารดาเตือนบ่อย ๆ ไม่อาจจะขัดบิณฑามารดาได้ เขาได้นางกุมารีภิกษุหนึ่งมาเป็นภรรยา นางนั้นเป็นหญิงชั่วได้หลอกดวงสามีด้วยเล่ห์เพทุบายต่างๆ ให้สามีเข้าใจผิดว่าบิณฑามารดาเป็นคนไม่ดีทำชั่วต่างๆ และในที่สุดสามีจึงดวงบิณฑามารดาไปฆ่าเสียเพื่อเอาใจภรรยา พระศาสดาได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่าในอดีตชาติพระโมคคัลลาน์ได้กระทำการหยามฆ่าบิณฑามารดาผู้บังเกิดเกล้า ครั้นตายแล้วได้ไปทนทุกข์ทรมานอยู่ในนรกช้านาน พ้นจากนรกแล้วถูกโจรฆ่าตายถึง 500 ชาติ เพราะบาปที่ยังเหลือ นั้นติดตามมา พระพุทธองค์ทรงสรุปว่าพระโมคคัลลาน์ พวกโจร และนิครนถ์ต่างก็ได้รับผลกรรมตามสมควรที่ตนได้กระทำไว้ แล้วทรงแสดงธรรมต่อไปว่า

บุคคลผู้ประทุษร้ายในท่านผู้ไม่ประทุษร้ายตอบทั้งหลายจะต้องได้รับโทษ 10 ประการอย่างใดอย่างหนึ่งทันตาเห็นในอัฐภาพนี้คือ

1. จะต้องได้รับทุกขเวทนาอย่างแรงกล้าจากโรคภัย
2. ทรัพย์สินที่หามาได้จะเสื่อมสูญไปโดยไม่เหลือ
3. จะต้องถึงแก่ความตายด้วยความเจ็บปวดอย่างทุกข์ทรมาน เช่นถูกทำร้าย

¹ คณะสงฆ์, พระสาวกนิพพาน, หน้า 88-90.

ร่างกายเป็นคัน

4. จะเกิดความเจ็บไข้อย่างหนักจนเหลือกำลังที่จะเยียวยารักษาได้
5. จะเกิดความเสียใจอย่างรุนแรง จิตใจฟุ้งซ่านไม่เป็นปกติ
6. จะได้รับโทษจากพระราชอาญา เช่น ถูกถอดยศ ลดตำแหน่ง เป็นต้น
7. จะถูกใส่ความว่ากระทำความผิดกฎหมายบ้านเมืองให้ได้รับโทษ
8. จะไร้ญาติขาดมิตร
9. จะประสบความเสียหายแห่งโลกะทั้งหลาย
10. จะถูกไฟไหม้บ้าน¹

พระพุทธองค์ได้ตรัสแนกกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ที่ทำร้ายบุคคลผู้ไม่มีโทษ จะต้องได้รับโทษ 10 ประการนี้อย่างใดอย่างหนึ่งในชั่วชีวิตนี้ เมื่อสิ้นชีวิตลงจะต้องไปทนทุกข์ทรมานในนรกสันกาลช้านาน เหมือนพวกโจรและนิครนถ์ทั้งหลายที่ทำร้ายพระโมคคัลลาน์ เมื่อพระพุทธองค์ทรงเทศนาจบพุทธบริษัทก็บรรลุธรรมด้วยความสมควรแก่อุปนิสัย²

ท่านพระโมคคัลลาน์ได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาและชวนภรรยา
 พุทธเจ้า ทำให้พุทธบริษัทได้มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรม พระ
 จะนิพพานไปแล้ว การนิพพานของท่านก็ยังเป็นเหตุให้พุทธบริษัทได้บรรลุธรรมจะเห็นได้
 จากการที่พระพุทธองค์ทรงปรารภการนิพพานแล้วแสดงธรรมยังยลใหญ่ที่ฟังธรรมนั้นได้บรรลุ
 ธรรมชีวิตของท่านจึงเป็นชีวิตเพื่อประโยชน์สุขแก่อื่นทั้งในขณะที่ท่านมีชีวิตอยู่และเมื่อนิพพาน
 ไปแล้ว

¹ ขมมปทกฺกถาย ปฏฺจโม ภาค. 5 : 66.

ขมมปทกฺกถาย พุทฺติโย ภาค. พิมพ์ครั้งที่ 16. (พระนคร :
 โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2495). 2 : 19 - 20.

คณะสงฆ์, พระสาวกนิพพาน. หน้า 95 - 96.

² ขมมปทกฺกถาย ปฏฺจโม ภาค. 5 : 66 - 67.

คณะสงฆ์, พระสาวกนิพพาน. หน้า 94 - 96.

จากหลักฐานต่างๆ ทำให้สามารถวิเคราะห์ออกมาได้ว่าพระอัครสาวกทั้งสอง ซึ่งเป็นกำลังสำคัญของพระพุทธเจ้าได้นิพพานในเดือนเดียวกันคือ พระสารีบุตรนิพพานในวันเพ็ญเดือน 12 พระโมคคัลลาน์ นิพพานในวันสิ้นเดือน 12 หลังจากการนิพพานของพระอัครสาวกทั้งสองแล้ว พระพุทธองค์ก็ขาดผู้ช่วยเหลือที่สำคัญ ยิ่งเหลือแก่พระอานนท์ที่คอยติดตามพระองค์ไปในที่ทุกหนทุกแห่ง¹

พระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์แม้จะนิพพานไปแล้วนานถึง 2522 ปีก็ตาม แต่คุณความดีและผลงานในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของท่านมิได้นิพพานหรือสูญสลายตามท่านไป ผลงานของท่านได้เป็นประโยชน์แก่มวลมหาชนเป็นจำนวนมากในอดีตสมัยที่ท่านมีชีวิตอยู่และแม้หลังจากที่ท่านทั้งสองได้นิพพานไปแล้ว จนกระทั่งถึงทุกวันนี้ ความเสียสละอย่างใหญ่หลวงอันอาศัยความเมตตากรุณาต่อชาวโลกและสรรพสัตว์ทั้งมวลที่ท่านทั้งสองได้กระทำไว้มิได้จางจืดหายไป

¹ สมเด็จพระพรหมญาณสังขโมลี, พระปฐมสมโพธิกถา, หน้า 373.